

Anas querquedula

(L., 1758)

Cyranka

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: kaczuki

Status występowania w Polsce

Nieliczny, lokalnie liczny ptak lęgowy niżu, na przelotach średnio liczny, sporadycznie zimuje.

Opis gatunku

Cyranka jest kaczką o niewielkich rozmiarach. Wymiary: długość ciała 36–41 cm, rozpiętość skrzydeł 63–69 cm, masa 370–400 g (samce są większe od samic). Wyraźny dymorfizm płciowy. W porównaniu z innymi kaczkami upierzenie samca w szacie godowej jest skromne. Jego głowa, szyja i pierś są ciemnorudawobrązowe. Z tym tłem kontrastuje zauważalna z daleka, biała brew, zwężająca się ku tyłowi. Boki ciała są jasnoszare, a długie pióra na grzbiecie czarno-białe. W szacie spoczynkowej samce upodabniają się do samic i młodych noszących upierzenie w tonacji brązowawoszarej. Pisklęta są bardzo podobne do piskląt wielu innych gatunków kaczek, ubarwione ciemnobrązowo z wierzchu i z przewagą koloru miodowożółtego od spodu. Głos to delikatniejsze niż u innych kaczek kwaknięcie; samiec w okresie godowym odzywa się suchym terkotem „trrrr”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Samice, ptaki młode oraz samce w szacie spoczynkowej mogą być pomyłone z równie niewielką cyraneczką *Anas crecca* (A052). W tych szatach charakterystyczny dla cyranki jest kontrastowy wzór na bokach głowy – ciemny pasek biegnący przez oko oraz jasna plamka u nasady całkowicie ciemnego dzioba. Cyranka nie ma także, charakterystycznych dla cyraneczki, białych boków ogona, a jej lusterko na skrzydle jest jasnozielone, połyskujące, ograniczone od przodu węższym, a z tyłu szerszym białym paskiem. Lusterko cyraneczki jest czarnozielone, z zauważalnie szerszym białym przednim paskiem.

Biologia

Tryb życia

Gatunek o aktywności całodobowej. Za dnia często odpoczywa w szuwarach porastających płytkie wody, żeruje zarówno w dzień, jak i w nocy. Na lęgowiskach przebywa w pojedynczych parach bądź w niewielkich skupieniach, w okresie pozalęgowym może tworzyć duże stada.

Lęgi

Pary koczują się już w stadach na zimowiskach. Przyłot na lęgowiska w Polsce następuje w końcu marca i w kwietniu, a do gniazdowania przystępuje w maju oraz w początkach czerwca. Jest typową kaczką łąkową. Gniazda zakłada w pobliżu płytkich wód śródlądowych, przy czym nie wymaga obecności dużego lustra wody, zadowolając się także niewielkimi śródłukowymi bagienkami, oczkami i rowami. Najczęściej napotyka się pojedyncze pary, jednakże na najatrakcyjniejszych lęgowiskach może gniazdować półkolonijnie. Gniazdo zakłada w miejscach suchych i o niedużej wilgotności, niekiedy w znacznej odległości od lustra wody. Jest ono najczęściej dobrze osłonięte roślinnością zielną. Składanie jaj rozpoczyna się w Polsce w maju lub na początku czerwca. Zniesienie zawiera 8–11 białozółtych jaj. Wyśiaduje wyłącznie samica przez 22–25 dni. Bezpośrednio po wykluciu pisklęta opuszczają gniazdo. Opiekę sprawuje nad nimi samica, ale pokarm pobierają same. Pełną samodzielność uzyskują w wieku około 25 dni, choć latać potrafią od 35.–40. dnia życia. Cyranki wyprowadzają jeden lęg w roku. Zdolność do rozrodu uzyskują w drugim roku życia.

A055

Wędrowniki

Samce opuszczają lęgowiska już w maju, podążając na miejsca pierzenia. Są to spokojne wody zarośnięte bogatą roślinnością szuwarową. Samice i ptaki młode podejmują wędrowkę później, po zakończeniu lęgów. Największe natężenie właściwej wędrowki na zimowiska obserwuje się w sierpniu i przelot ten ustaje już na przełomie września i października. Powrót na polskie lęgowiska odbywa się w marcu i kwietniu.

Zimowanie

W odróżnieniu od pozostałych krajowych kaczek cyranka wędruje zdecydowanie dalej na południe od lęgowisk. Z tego powodu zimowe obserwacje tego gatunku w Europie Środkowej są dużą rzadkością. Pobyt cyranek na afrykańskich zimowiskach trwa od połowy października aż do przełomu lutego i marca.

Pokarm

Jest wszystkożerna, żywi się pokarmem zarówno roślinnym, jak i zwierzęcym, zdobywanym w wodzie i na terenach podmokłych. Zjada zielone części roślin wodnych oraz liście i nasiona roślin łąkowych i bagiennych. Pokarm zwierzęcy składa się z bezkręgowców: dorosłych owadów i ich larw, skorupiaków, pierścienic, a także z ikry ryb oraz skrzeku i kijanek. Cyranki żerują na lądzie tylko wyjątkowo, zasadniczo zdobywają pokarm na powierzchni płytkich wód.

Występowanie**Siedlisko**

W okresie lęgowym preferuje rozległe obszary o charakterze podmokłych łąk i pastwisk. Nie wymaga przy tym dużych powierzchni otwartego lustra wody, zadowolając się obecnością starorzeczy, torfianek, rowów, a nawet wypełnianych jedynie okresowo, podczas roztopów wiosennych, naturalnych obniżen terenu. Z tego powodu najliczniej zasiedla ekstensywnie użytkowane, niezmeliorowane łąki i pastwiska w zalewowych tarasach dolin rzecznych, tak na podłożu mineralnym, jak i torfowym, łąki w nieckach zarastających, wypłyconych jezior i w sąsiedztwie stawów rybnych oraz wyrobisk torfu i kruszywa, a nawet osadników ścieków.

Na pierzowiska wybiera spokojne, podmokłe obszary porośnięte bujną roślinnością szuwarową. W okresie przelotów i zimowania skupia się na płytkich, dużych jeziorach, na rozległych bagnach oraz wśród rozlewisk w dolinach rzecznych.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1150 Zalewy i jeziora przymorskie (laguny)

1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)

3150 Starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*

3270 Zalewane muliste brzegi rzek

6410 Zmiennowilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)

Rozmieszczenie geograficzne

Cyranka gniazduje w szerokim pasie Eurazji pomiędzy 42° N a 60° N – od Europy Zachodniej i Europy Środkowej poprzez Azję Centralną aż po Mongolię i Bajkał. Podstawowe zimowiska gatunku znajdują się w Afryce Centralnej i Azji tropikalnej, choć nieliczne cyranki docierają na zimę nawet do Afryki Południowej, na Nową Gwineę i do północnej Australii. Tylko nieliczne ptaki skracają trasę wędrowki, pozostając na zimę bliżej lęgowisk, np. w Europie Zachodniej.

Rozmieszczenie w Polsce

Gniazduje na obszarze prawie całej Polski, jednakże jej występowanie, będące pochodną specyficznych wymagań siedliskowych, jest bardzo nierównomierne. Najliczniejsza jest w najmniej przekształconych i jedynie ekstensywnie użytkowanych rolniczo dolinach rzek, zwłaszcza w szerokich pradolinach. Bywa tam najliczniejszą kaczką, przewyższając liczebnością nawet krzyżówkę. Wzdłuż wybrzeża oraz w pojeziernym krajobrazie północnej Polski koncentruje się jedynie na wilgotnych użytkach zielonych wokół wypłyconych, dużych jezior, unikając obszarów o znacznej lesistości. W ubogiej w naturalne wody stojące południowej, wyżynnej części Polski gniazduje przede wszystkim w dolinach rzek przy zbiornikach sztucznych (stawach hodowlanych, zbiornikach zaporowych).

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: V gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik II

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Niektóre z najważniejszych ostoi cyranki znajdują się na obszarach chronionych o wysokim statusie ochrony i w ich otulinach (w parkach narodowych i krajobrazowych, np. w Biebrzańskim PN, Narwiańskim PN, PN Ujście Warty, Nadwarciańskim PK, PK Doliny Dolnej Odry, PK Doliny Baryczy) oraz na obszarach chronionego krajobrazu.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji lęgowej cyranki szacowana jest na 650 000–1 100 000 p. Gatunek ten najliczniej, poza Rosją (do 960 000 p.), zasiedla Białoruś (35 000–65 000 p.), Ukrainę (26 000–29 000 p.), Rumunię (2000–8000 p.) i Finlandię (2000–5000 p.). W większości wymienionych państw obserwuje się spadek liczebności gatunku.

Zimująca w Afryce populacja cyranki, prócz ptaków europejskich, obejmuje również ptaki z lęgów zachodniosyberyjskich i jest oceniana na >2 000 000–3 300 000 osobników.

Dane historyczne wskazują, że cykliczne zmiany klimatu na naszym kontynencie wpływały w minionych dziesięcioleciach na fluktuacje liczebności cyranki. Te generalne tendencje były jednak, przynajmniej na terenie Polski, zdecydowanie sfumione przez postępujący w minionym stuleciu spadek wielkości populacji w wyniku niekorzystnych dla gatunku zmian środowiskowych. O natężeniu tempa regresu populacji cyranki mogą świadczyć dane z wybranych obszarów Polski. Przykładowo w Wielkopolsce stan gatunku w latach 80 ubiegłego wieku oceniano na około 600 p., przy czym na tle wyrywkowych danych wcześniejszych oznaczało to zdecydowany spadek liczebności. Trend ten utrzymał się – oceny dla połowy lat 90. to około 450–500 p., a wyniki najnowszych badań wskazują na dalsze zmniejszenie się liczebności. O powszechności tego zjawiska świadczą analogiczne dane m.in. z doliny Baryczy na Śląsku oraz z doliny Narwi. Charakterystyczne dla gatunku fluktuacje liczebności wynikają z naturalnej dla Europy Środkowej cykliczności tzw. serii lat suchych i mokrych; konsekwencją tego zjawiska są zmienne w cyklu wieloletnim warunki rozrodu cyranki na krajowych lęgówiskach. Obserwowany w ostatnich dziesięcioleciach trend spadkowy (obniżenie liczebności w podstawowych ostojach gatunku, zanik małych lęgówisk) wynika jednoznacznie z dokonywanych przekształceń krajobrazu. W pierwszym rzędzie jest to przesuszenie łąk i pastwisk, zwłaszcza w dolinach rzecznych i w nieckach jezior, jako skutek melioracji wodnych i zmiany rytmiki odpływu wód w zlewni po wylesieniu krajobrazu i obwałowaniu koryt rzecznych. Dodatkowy spadek atrakcyjności tych terenów dla cyranki to efekt intensyfikacji łąkarstwa i przekształcanie części użytków zielonych w pola uprawne bądź zarastanie krzewami wilgotnych agrocenoz po zaprzestaniu ich rolniczego użytkowania.

Utrudnieniem w ocenie stanu krajowej populacji, poza ciągłym zmniejszaniem się arealu siedlisk lęgowych, są silne wahania liczebności z roku na rok wynikające z wahań wilgotności dolin rzecznych.

Ocenia się, że obecnie Polskę zasiedla 3000–4000 p.

Największą ostoją cyranki to nadal północno-wschodnia Polska, zwłaszcza Kotlina Biebrzańska i Bagienna Dolina Narwi (łącznie ok. 2500 p.); w ostoi Dolina Dolnego Bugu

w latach 1984–1987 gniazdowało 200–320 p., w dolinie Liwca ponad 50 p. w latach 1982–1998, a w dolinie Tyśmienicy 44 p. w 1999. W zachodniej Polsce głównymi lęgówiskami jest rejon dolnej Odry wraz z Zalewem Szczecińskim (ok. 250 p.); w Ostoi Iłńskiej stwierdzono 20–30 p. w 2002, a w dolinie Baryczy powyżej 100 p. w 1994. W centralnej Polsce na uwagę zasługuje ujściowy odcinek Warty (wahania w przedziale 20–110 p.) i dalej na wschód – pradolina Noteci (ok. 230 p.), dolina środkowej Warty w Konińskim wraz ze zb. Jeziorsko (200–300 p.) i dalej na wschód – dolina Neru i Bzury (do kilkuset p.). Na południe od krajobrazu pojeziernego lęgówiska cyranki koncentrują się w dolinach rzecznych, zwłaszcza na odcinkach urozmaiconych starorzeczami oraz w sąsiedztwie stawów hodowlanych i zbiorników zaporowych. I tak w dolinie Piliicy w latach 1987–1996 gniazdowało powyżej 35 p., w dolinie Nidy w latach 1996–1997 stwierdzono 80–90 p., a w dolinie górnej Wisły, wraz z dolinami górnej Soły, górnej Skawy i stawami w Brzeszczach, w latach 1996–2001 gniazdowało około 120 p.

Z okresu wędrówek brak jest danych o spotkaniach w kraju większych stad cyranek. Stada liczące nawet do 2000 ptaków stwierdzano wyjątkowo jeszcze w latach 80. Z lat późniejszych brak jest takich obserwacji.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk w wyniku zmniejszania się powierzchni ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk w dolinach rzecznych na rzecz pól uprawnych. Część przesuszonych, otwartych łąk została porzucona przez użytkowników z powodów ekonomicznych i podlega zarastaniu wysoką roślinnością w wyniku sukcesji;
- utrata siedlisk w wyniku osuszania torfowisk i nieck jeziornych;
- presja ze strony drapieżników, szczególnie niepokojący jest wzrost liczebności norki amerykańskiej. Choć wpływ tego czynnika nie został dotychczas w sposób wiarygodny określony, w najbliższym czasie może okazać się kluczowy dla funkcjonowania populacji omawianego gatunku, jak i wielu innych gatunków budujących gniazda na ziemi;
- wzmożona turystyka (również kwalifikowana turystyka ekologiczna) oraz nadmierny i niekontrolowany rozwój infrastruktury w sąsiedztwie lęgówisk gatunku (dotyczy części jezior).

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych, zachować okresowo wypełnione wodą obniżenia i starorzecza;
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych na obszarach pozadolinnych;
- na polderach zastąpić przepompownie odwadniające przepompowniami odwadniająco-nawadniającymi (dotyczy niektórych rzek niżowych, a szczególnie Warty Środkowej);
- ograniczyć pewne formy antropopresji (turystyka i rekreacja) na obszary łąkowe oraz na obszary przyjeziorne i przyzalewowe;
- protegować ekstensywne rolnictwo, zwłaszcza użytkowanie łąk i pastwisk; wprowadzić ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk również na łęgowskich objętych ochroną przestrzenną (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody); podejmować karczowanie roślinności krzewiastej i drzewiastej na obszarach łąkowych.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji łęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces łęgowy w zależności od siedliska;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji łęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji łęgowej w miejscach jej najliczniejszego występowania. Liczenie ptaków winno odbywać się na stałych, reprezentatywnych powierzchniach krajobrazowych, rzędu kilku km². Metodyka do opracowania;

- ocena trendów liczebności populacji wędrującej przez Polskę. Metodyka do opracowania;
- rejestracja krajowych pierzowisk. Ocena trendów populacji pierzającej się w Polsce. Metodyka do opracowania.

Bibliografia

- BAUER H.G., BERTHOLD P. 1996. Die Brutvögel Mitteleuropas, Bestand und Gefährdung. Wiesbaden, 715 s.
- BAUER K.M., GLUTZ v. BLOTZHEIM U.N. 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 2/ I. *Anseriformes*. Frankfurt a. Main, 535 s.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia Faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Oxford, 722 s.
- DYRZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 525 s.
- FJELDŠÅ J. 1977. Guide to the Young of European Precocial Birds. Tisvildeleje, 282 s.
- GRIMMET P. F. A., JONES T. A. 1989. Important Bird Areas in Europe. International Council for Bird Preservation. Technical Publication No. 9, Cambridge, 888 s.
- GROMADZKI M., DYRZ A., GŁOWACIŃSKI Z., WIELOCH M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Gdańsk, 403 s.
- HEATH M. F., EVANS M. I. (red.) 2000. Important Bird Areas in Europe: Priority sites for conservation. Vol. 1. BirdLife Conservation Series No. 8. Cambridge, 866 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- KROGULEC J. (red.) 1998. Ptaki łąk i mokradeł Polski: stan populacji, zagrożenia i perspektywy ochrony. Warszawa, 351 s.
- MADGE S., BURN H. 1992. Wildfowl. An identification guide to the ducks, geese and swans of the world. London, 298 s.
- TOMIAŁOJC L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJC L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge, 600 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Aleksander Winiecki